

13 областях. В Україні 3538 сільських населених пунктів належать до категорії тих, що вимирають, 4216 – що занепадають [6, 205].

Динаміка природного руху сільського населення України свідчить про подальше поглиблення кризи у демографічній ситуації на селі. Демографічна криза – наслідок кризи в основних сферах життя суспільства. Відбувається повільний, невідворотний процес вимирання українського села. Демографічну ситуацію на сьогодні можна кваліфікувати як кризову ще й тому, що депопуляція супроводжується суттєвим погіршенням здоров'я населення: знижується середня тривалість життя. Тому в сучасних умовах переходу до ринкових відносин основним завданням повинно бути відродження та соціальний розвиток села, його інфраструктури, оновлення матеріально-технічної бази, надання фінансової підтримки з боку держави новим соціальним групам. Це стосується насамперед фермерів, які могли б у майбутньому зміцнити демографічні передумови і розширити демографічну базу відтворення сільського населення та трудового потенціалу села.

У подальшому дослідженні окресленої проблеми варто було б приділити увагу впливу різних видів міграції на демографічну ситуацію села, проаналізувати динаміку національного та мовного складу сільського населення України, показати процес зміни соціального статусу селянина протягом 1989 – 2001 рр.

1. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К., 2002.
2. Панченко П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років // Український Історичний журнал (далі – УІЖ). – 1992. – № 1.
3. Панченко П. Соціальний та демографічний стан сучасного українського села. – К.: Інститут історії України, НАН України, Національний аграрний університет, 1998.
4. Тимченко С. Українське село: проблеми етносоціальних змін. 1959 – 1989. – Запоріжжя: ЗДУ, 1995.
5. Вівчарик М. Національні процеси в українському селі в умовах демократизації суспільства // УІЖ. – 1992. – № 1.
6. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади. / За редакцією П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ, УААН. – 2000.
7. Ринкова трансформація економіки АПК: колективна монографія у чотирьох частинах / За ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева – К.: ІАЕ, 2002.
8. Народное хозяйство СССР в 1984 году. Статистический ежегодник. – ЦСУ СССР. – М.: Финансы и статистика, 1985.
9. Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 году. Стат. ежегодник. – ЦСУ УССР. – К.: Техника, 1986.
10. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 4) / За редакцією П. Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2000.
11. Здоровцов О., Коротеєв М., Прасол В. Демографічна ситуація у сільській місцевості України і державні заходи щодо її поліпшення // Економіка АПК. – 2001. – № 9.

А. І. Лисенко

МІСЦЕ СІЛЬСЬКОЇ ЖІНКИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1991 – 2001 рр.)

Сільське господарство України ще в докризовий період було найбільш ослаблено та розореною галуззю. Перехід до ринкової економіки і, як наслідок, кризова ситуація вкрай загострили проблеми українських селянок не лише в економічному, а й у соціальному плані, адже серед працівників сільського господарства переважають жінки.

Поліпшення становища сільської жінки, її місця на ринку праці, покращення соціально-економічних умов для приросту сільського населення, всебічного розвитку сім'ї, створення рівних можливостей для чоловіків і жінок у задоволенні соціальних, культурно-освітніх і побутових проблем – ось найболючіші питання, з якими зіткнулися жінки українського села в період розбудови громадянського суспільства.

Проблемам жінок на ринку праці та шляхам їх вирішення було присвячено Національну тристоронню конференцію „Жінки на ринку праці України”, що відбулася в лютому 1998 року. До матеріалів, опублікованих за підсумками обговорень, були включені статті українських урядовців, учених, фахівців і міжнародних експертів, де висвітлювалися сучасні проблеми розвитку ринку праці в Україні, відмінності становища на ньому жінок, пошукам шляхів подолання окремих форм їхньої економічної дискримінації та аспекти підвищення конкурентоспроможності жінок в умовах ринкової трансформації [1]. Так, проблеми зайнятості сільських жінок досліджував Л. Молдаван [2, 29 – 34]. Умови праці, побуту та здоров'я жінок, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, вивчали А. Каракашян та Т. Лепьошкіна [3, 156–161].

Економічні проблеми, з якими зіткнулися українські жінки в 90-х роках, визначили К. В. Шкретбан, Н. В. Гончар [4, 353 – 358]. Питання розподілу жінок за професійними групами та за статусом зайнятості досліджували Ю. М. Невмержинський, Н. П. П'яткіна [5, 296 – 321]. Соціально-демографічні проблеми розглядав К. Якуба [6].

Однак питання про українську жінку, зокрема, селянку, в період трансформації українського суспільства залишилися невирешеними. Причини, які заважають жінці брати участь у громадському, політичному житті держави, потребують глибокого аналізу та дослідження, що і є метою цієї статті.

Важливою проблемою, яка вимагає державного втручання, є динаміка чисельності жіночого населення в сільській місцевості України. Становище сільської жінки, незадовільні умови праці та життя спричинили міграцію жіночої молоді, яка майже у 2 рази перевищила міграцію хлопців, що знизило демовідтворювані процеси на селі, яке й нині зберігає сталу тенденцію до депопуляції.

Частка жінок вікових груп до 20 років і 21-30 років, що працювали в сільському господарстві України, становила лише 18,5% від загальної кількості. Основну ж частку працівниць сільського господарства становили жінки середніх (30-40 років) і старших (50-60 років) вікових груп, вони і визначали

загальноосвітній та професійний рівень трудового жіночого потенціалу села [7, 91]. Крім того, праця жінок у сільському господарстві є переважно ручною і виснажливою, що, в свою чергу, прискорює передчасне старіння, яке зумовлює спад у сільській місцевості загальноосвітнього і культурного рівня, жінки досить часто не виявляють соціальної активності.

Тяжкі умови праці, висока зайнятість жінок негативно позначалися на їхньому здоров'ї, не залишали достатньо часу для самовдосконалення та виховання дітей. Поліпшення становища жінок в аграрній сфері виробництва тісно пов'язане з розвитком соціальної інфраструктури села, тому проблеми захисту та підтримки жінок із метою формування якісних фізичних та інтелектуальних здібностей набувають загальнодержавного значення.

У 1994 році було видано розпорядження Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо поліпшення умов праці жінок” [8], а в 1996 році Уряд України прийняв Постанову „Про програму вивільнення жінок з виробництва, пов'язаних з важкою працею та шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці у нічний час на 1996–1998 рр.” [9, 4 – 5]. У 1999 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок” [10].

Однак трудове законодавство досить часто допускає лише формальний вияв рівних прав, демонструючи на практиці нижчу заробітну плату жінок (головна причина – робота в низькооплачуваній сфері), хоча вони і становлять понад 50 % на ринку праці.

Одним із завдань, передбачених Національним планом дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001 – 2005 роки, стало проведення Всеукраїнської благодійної культурно-просвітницької акції „Сільська жінка” з метою привернення уваги до проблем сільських жінок, залучення їх до активної участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства [11, 9 – 14]. Акція передбачала проаналізувати такі проблеми:

- розширення сфери зайнятості жінок;
- підготовка жінок до роботи в аграрній сфері;
- поліпшення медичної допомоги та стану здоров'я жінок у сільській місцевості;
- запобігання насильству щодо жінок та дітей у сільських родинах;
- сприяння впровадженню гендерної рівності в сільській місцевості;
- підтримка громадської активності сільських жінок, поглиблення співпраці державних органів із жіночими організаціями;
- формування духовності, зміцнення моральності та збереження родинних традицій.

Виборюючи свої права і соціальні гарантії, жінки України об'єднуються в різні громадські організації. З вирішенням проблем сільських жінок пов'язана діяльність таких організацій:

1) Асоціація жінок-фермерів Харківщини (налічує 1700 жінок фермерів [7, 68]), яка з метою здійснення соціально-економічного захисту жінок-фермерів, їхніх сімей та дітей проводить конференції, семінари, видає щомісячний інформаційний бюлетень „Фермер Харківщини”;

2) Рада жінок-фермерів України, заснована в 1998 році жінками-фермерами з 14 областей України для захисту прав власника землі, соціального захисту сільських жінок із метою їх конкурентноспроможності на ринку праці у перехідний період економіки, активізації інтелектуальних і творчих можливостей сільської жінки, психологічної адаптації, соціального захисту жінок-фермерів у перехідний період. Зусилля Ради спрямовані на проведення круглих столів „Сільські жінки хочуть бути почутими”, „Активізація жіночого руху на селі”, „Влада і жіночий рух на селі - модель соціального партнерства”; семінарів-тренінгів „Організаційно-правові аспекти ведення фермерських господарств”; щорічної акції на підтримку Всесвітнього дня сільської жінки; організацію навчання сільських жінок роботі з комп'ютером;

3) Коаліція сільських жінок Східно-Південної України із захисту прав селян, заснована в 2000 році представницями сіл Дніпропетровської, Харківської, Полтавської, Херсонської, Донецької областей, з метою захисту прав селян у період реформ в Україні. Вона надає правовий захист селянам у суді, зокрема, у випадку беззаконного їхнього звільнення з роботи та у разі отримання земельного майнового паю;

4) Асоціація жінок в агробізнесі діє у Волинській області з 1995 року. Ця організація має на меті поширення знань про економічні, соціальні й політичні права жінок, підтримку і розширення ділових зв'язків із жінками-підприємницями зарубіжних країн, обмін досвідом, надання матеріальної та консультативної допомоги фермерам і жінкам-підприємницям через сервісний центр;

5) Харківська організація „Господиня” створена з метою поліпшення становища жінок сільської місцевості та підвищення їхнього статусу в суспільстві, залучення до економічного, політичного, соціального життя; проводить семінари, тренінги, конференції з питань становища жінок, надає інформаційні послуги жінкам сільської місцевості;

6) Метою об'єднання „Жінки в аграрній освіті” є пробудження свідомості жінок до проблем визначення своєї ролі у суспільстві. Шляхом анкетування проведені дослідження за темою „Сільська родина в Україні”. Серед тем, які розробляються, слід назвати такі: „Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України”; „Місце жінки в аграрній освіті”; „Українське село в системі аграрної освіти (жіночий аспект)”;

7) Проблемами сільських жінок також переймаються: Асоціація сприяння жіночому підприємництву (Вінницька область), Всеукраїнська асоціація жінок-підприємниць (Київська область), Здоров'я жінки і планування сім'ї (м. Київ), Лада (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області) тощо.

На наш погляд, цілеспрямована боротьба за підтримку економічного становища сільської жінки та її сім'ї у кризовій ситуації має об'єднати зусилля зацікавлених міністерств і громадських жіночих організацій, оскільки це є запорукою продовольчої безпеки суспільства, а отже, його соціальної стабільності, економічної та політичної незалежності. Адже ті заходи, які проводилися в Україні щодо вирішення проблем селянок, не дали помітних результатів, тому що й на сьогодні недостатня влаштованість побуту, затрата значного часу на

ведення домашнього господарства, економічні, матеріальні труднощі не дають можливості жінкам відчутти себе рівноправними громадянами країни.

1. Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення: Збірник наукових статей. – К.: АТ „Видавництво „Столиця”, 1998.
2. Молдаван Л. Зайнятість сільських жінок та проблеми безробіття в сільській місцевості / Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення: Збірник наукових статей. – К.: АТ „Видавництво „Столиця”, 1998.
3. Каракашян А., Лепьошкіна Т. Умови праці, побуту та стан здоров'я жінок, зайнятих у сільськогосподарському виробництві (порівняльне епідеміологічне дослідження) / Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення: Збірник наукових статей. – К.: АТ „Видавництво „Столиця”, 1998.
4. Шкретан К. В., Гончар Н. В. Праця жінок двадцять першого століття: Політичні, економічні і соціальні проблеми / Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової та ін. – Т. 23. – К., 2001.
5. Невмержинський Ю. М., П'яткіна Н. П. Місце жінки в суспільному та економічному житті / Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової та ін. – Т. 23. – К., 2001.
6. Якуба К. Жінки в українському селі: соціально-демографічні проблеми // Економіка України. – 1999. – № 4.
7. Жінка на порозі XXI століття: становище, проблеми, шляхи соціального розвитку (Збірник матеріалів Всеукраїнського Конгресу жінок, Київ, 21 – 23 травня 1998 року). – К.: НВФ „Студцентр”, 1998.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо поліпшення умов праці жінок” від 14 квітня 1994 року №250-р // Урядовий кур'єр. – 1994. – 23 квітня.
9. Постанова Кабінету Міністрів України „Про програму вивільнення жінок з виробництв, пов'язаних з важкою працею та шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці у нічний час на 1996 – 1998 рр. від 27 березня 1996 року №381 // Збірник постанов Уряду України. – 1996. – № 10.
10. Закон України „Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці №156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудячі із сімейними обов'язками” від 22 жовтня 1999 року №1196-XIV // Вісник Верховної Ради України. – 1999. – № 51.
11. Постанова Кабінету Міністрів „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001 – 2005 роки” від 6 травня 2001 року № 479 // Гендерний аспект жінки у сучасному суспільстві: Нормативно-правові та методичні матеріали. – Черкаси, 2003.

М.І. Бушин, С.В. Мальцева

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУДОВИ ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБНИХ УСТАНОВ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ (1990-2000 рр.)

У сільській місцевості заклади культури клубного типу є джерелом вдосконалення і збагачення духовного життя селян, пожвавлення їх соціальної активності. У період становлення демократичної Української держави установи культури зіткнулися з

серйозними труднощами: складність виживання за умов ринку, комерціалізацією культури, закриттям закладів, відтоком молодих людей, зайнятих у цій сфері. На стан роботи закладів культури досить сильно позначилися негативні явища застійного періоду 1970-80-х років. Формалізм, інертність, моралізаторство тих часів у роботі багатьох клубів, кінотеатрів, будинків культури призвели до втрати ними авторитету і популярності, збіднення духовного життя особистості, загострення проблем організації дозвілля населення. Щоб заклад був спроможний повноцінно виконувати свої функції, необхідні суттєві зміни, спрямовані на удосконалення, модернізацію його діяльності. Обраній проблемі, а також соціокультурному розвитку сучасного села приділяють увагу Мироненко Г.Ф. [1], Н.М. Цимбалюк [2], Чеканова Е. [3], О.О. Дукачов, В.М. Ніконенко [4] та ін.

Мета статті – вивчити основні напрямки модернізації клубних установ у сільській місцевості в період 1990-2000 рр. Дослідження є актуальним, оскільки проблема відродження культури українського села залишається невирешеною і нині, на початку XXI ст.

В “Основах законодавства України про культури” серед основних принципів культурної політики в Україні важливе місце підводиться проблемі забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян [5]. Частково вирішення цього завдання на селі покладається на клубні установи, “адже село не має такої розгалуженої системи спеціалізованих закладів культури як місто. Саме клуби і будинки культури виконують на селі функції театру і філармонії, лекторію і кінотеатру, картинної галереї і музею” [6, 196].

Слабка матеріально-технічна база, невідповідність діяльності клубів запитам населення призвели у 90-х роках ХХ ст. до процесу згорання їхньої мережі (якщо в 1990 р. налічувалось 21,0 тис. клубних одиниць, то в 1995 р. – 19,8 тис., а в 2000 р. ще менше – 17,7 тис.) [7, 502]. Непоодинокими були випадки, коли закриття клубних установ відбувалося недемократично, без погодження з мешканцями села та місцевими радами народних депутатів. Проголошення незалежності України, зростання національної самосвідомості, демократизації, а також прагнення вижити “за умов жорстокого фінансового пресингу при відсутності реально діючого законодавства про культуру та недосконалості нормативних актів” [2, 77] – все це стало поштовхом до модернізації клубних установ.

Насамперед до інноваційних установ можна віднести центри дозвілля, що виникли в другій половині 80-х, і які покликані надавати більш широкий комплекс культурних, оздоровчих, спортивних послуг, необхідних для активного відпочинку, розваг, відновлення фізичних і духовних сил людини. Більшість центрів дозвілля створювалося у містах, обласних та районних центрах. Проте їх можна зустріти і в сільській місцевості, зокрема на Луганщині. Саме тут уперше виникли і продовжують діяти Лозноолександрівський селищний центр дозвілля Білокуракинського, фольклорний центр с. Городище Перевальського, інформаційно-культурний центр с. Свердлове Сватівського районів [9, 47].

Клубна установа на селі не повинна бути вузькоспеціалізованою, працювати лише в одному